

ნინო სილაგაძე

ასოციირებული პროფესორი, თსუ

**რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ
სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე**

სასანური ტორევიტიკის ბრწყინვალე ნიმუშები, რომლებმაც საკმაოდ დიდი რაოდენობით მოაღწია ჩვენამდე, სხვადასხვა ტიპისაა – პორტრეტული თუ მრავალფიგურიანი კომპოზიციებით (ნადირობის, სასახლის სცენებით) შემკული, ორნამენტული და სხვ. ამჯერად გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ პორტრეტული მედალიონების მქონე ვერცხლის თასებზე, რომლებზეც მეფეების, სასანიანთა იმპერიის მაღალი მოხეელების და დიდებულების გამოსახულებები პროფილში მოცემული ბიუსტების სახითაა წარმოდგენილი. ასეთ გამოსახულებებს ჩვენს ნაშრომში პორტრეტების სახელით მოვიხსენიებთ და წინასწარ გვინდა განვსაზღვროთ, რომ ამ ტერმინს გარკვეული პირობითობით ვიყენებთ: რასაკვირველია, სასანური ირანის სახვითი ხელოვნების სტილი, რომელიც მკაცრი იკონოგრაფიული სქემების არსებობით ხასიათდება და სადაც პერსონაჟები მხოლოდ რეგალიებითა და სიმბოლური ატრიბუტებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, გამორიცხავს რეალისტური პორტრეტის არსებობას და ტერმინის იმ გაგებას, რომელიც მიღებულია სხვა ეპოქებისა და ქვეყნების სახვით ხელოვნებასთან მიმართებაში.

პორტრეტული მედალიონებით შემკული სასანური ტორევიტიკის ნიმუშები გარკვეული, მკაფიოდ გამოკვეთილი თავისებურებებით გამოირჩევა. პირველ რიგში, თვალშისაცემია მსგავსება სასანურ გემმებსა და მონეტებზე არსებული გამოსახულებების იკონოგრაფიასთან. ყველა მათგანს მოეძებნება პარალელები გლიბტიკაში და, თუ მეფის პორტრეტზეა საუბარი, პირდაპირი პროტოტიპები სასანური ნუმიზმატიკური ძეგლების სახით.

რაც შეეხება ქრონოლოგიას, მიღებულია მოსაზრება, რომ პორტრეტული მედალიონებით შემკული ჭურჭელი ერთი საუკუნის ფარგლებში (III ს-ის შუახანები – IV ს-ის შუახანები) იქმნებოდა. უძველესი მათგანი – სარგვეშის თასი – საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი (სურ. 1). ნახე-

ვარსფერული მოოქროვილი ვერცხლის თასი შემკულია მდიდრული დეკორით¹ – ვაზის ყლორტი, რომელიც ბორდიურს მიუყვება, პალმეტები, აკანთის ფოთლები, ფრინველები და სხვ. მედალიონებში გამოსახულია ვარაპრან II-ის (276-293), დედოფლისა და ტახტის მემკვიდრის ბიუსტები. მათი ვინაობა იდენტიფიცირებულია ვარაპრან II-ის მონეტებზე (სურ. 3) არსებული გამოსახულების მიხედვით, სადაც ის ასევე მეუღლესთან და უფლისწულთან ერთადაა წარმოდგენილი. იდენტურია შესაბამისი ატრიბუტივც – მეფის გვირგვინი, რომელიც, როგორც ცნობილია, სასანური ირანის ყველა მმართველს გასაკუთრებული ჰქონდა, დედოფლის თავსამკაული ცხენის თავით, დაფნის გვირგვინი უფლისწულის ხელში და სხვ.

სარგვემის თასის უახლოეს პარალელს წარმოადგენს მეტროპოლიტენ-მუზეუმში დაცული ფიალა ქალების გამოსახულებებით (III-IV სს-ის მიჯნა)² (სურ. 2). ეს ორი ნიმუში თავისი მხატვრული თავისებურებებით – ჩაღრმავებული ნახევარსფერული ფორმით, მდიდრული ორნამენტით, რამდენიმე (და არა ერთი) პორტრეტული მედალიონით, რომლებიც ჭურჭლის გარე ზედაპირს ამკობს – სასანური დეკორატიული ხელოვნების განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნის. მას გარკვეული პირობითობით შეიძლება დავუმატოთ ისევე მეტროპოლიტენ-მუზეუმში დაცული, III-IV სს-ის მიჯნით დათარიღებული ქუშანურ-სასანური ხელოვნების ნიმუში – ვერცხლის თასი მედალიონებში ჩასმული ადამიანების თავებით (სურ. 4). ამ ჯგუფის ნიმუშების უახლოეს პარალელს რომაულ სამყაროში წარმოადგენს თასები, რომლებმაც ასევე საკმაოდ ცოტამ მოაღწია ჩვენამდე – მაგ., მინის თასი მეტროპოლიტენ-მუზეუმიდან (IV ს.)³ (სურ. 5), სადაც ვხედავთ ჭაბუკების თავებს (მათი ვინაობა სადავოა, სხვადასხვა მოსაზრებით – საიმპერატორო სახლის წარმომადგენლები, ოთხი მასხარებელი და სხვ.). თასი მცირე ზომისაა და გრავირებული მინის იშვიათ ტექნიკაშია შესრულებული⁴. სარგვემისა და მეტროპოლიტენ-მუზეუმის სასანური თასების ფორმა და ორნამენტული მორთულობა, საერთო

¹ K. Machabeli. Позднеантичная торевтика Грузии. Тбилиси. 1976, გვ. 116-117.

² არსებობს მსგავსი ტიპის დეკორატიული მორთულობის მქონე კიდევ რამდენიმე სასანური თასი (მაგ., ერმიტაჟში დაცული თასი ნადირობის სცენით და სენმურვის გამოსახულებით, ან მეტროპოლიტენ-მუზეუმის თასი რთველის სცენით), მაგრამ მათზე აქვეყნად არ შეგჩერდებით პორტრეტული მედალიონების არარსებობის გამო.

³ B. Caron. Roman Figure-Engraved Glass in the Metropolitan Museum of Art. Metropolitan Museum Journal, vol. 32, 1997, გვ. 19-50.

⁴ სულ ოთხი მსგავსი ნიმუშია დადასტურებული და სამი მათგანი, მათ შორის, ჩვენს მიერ აღწერილი, რაინის რეგიონში, კიოლნის მიმდებარეაა აღმოჩენილი, იხ. B. Caron. Roman Figure-Engraved Glass in the Metropolitan Museum of Art, გვ. 24-25.

მხატვრული კონცეფცია ასევე საკმაოდ ახლოსაა გვიანი იმპერიის ეპოქის რომაული ტორევეტიკაში გავრცელებულ ტიპებთან (ჰემისფერული ფორმის, მდიდრული დეკორის მქონე ვერცხლის კანთაროსებთან) და სასანურ ირანში რომაული კულტურის ძლიერ გავლენაზე მიუთითებს.

პორტრეტული მედალიონებით შემკული მეორე ტიპის სასანური ტორევეტიკა წარმოადგენს ვერცხლის თასებს ჭურჭლის შიდა მხარეს, ცენტრში მოცემული ერთი გამოსახულებით. პ. ჰარპერი და პ. მეიერსი, რომლებსაც ეკუთვნის ამ საკითხის ირგვლივ ერთ-ერთი ყველაზე სრულყოფილი მეცნიერული კვლევა, ხუთ ასეთ ნივთს ასახელებენ: ესენია პაპაკ პიტიახშის თასი მცხეთიდან, თეირანის ბასტანის არქეოლოგიური მუზეუმის თასი ქალის ბიუსტით და ამერიკის შეერთებული შტატების სამ მუზეუმში (მეტროპოლიტენის, ცინცინატის მუზეუმებში და სმიტსონის ინსტიტუტში) დაცული სამი თასი მამაკაცების პორტრეტებით⁵ (სურ. 7). ავტორები, რომლებმაც ნიმუშების კატალოგიზირება მოახდინეს, მკაფიოდ საუბრობენ ამ ჯგუფის რაოდენობრივ სიმცირეზე. საინტერესოა, რომ მრავალი სამეცნიერო კვლევა⁶, ისევე, როგორც ექსპონატების პასპორტები, ადასტურებს იმას, რომ ხსენებული ხუთი ნიმუშიდან ოთხი (პაპაკ პიტიახშის თასის გარდა, რომელიც, როგორც ცნობილია, არმაზისხევის სამარხშია ნაპოვნი), ირანში, ერთსა და იმავე ადგილასაა აღმოჩენილი⁷.

პაპაკ პიტიახშის თასზე (სურ. 6) რელიეფური ნახევარსფეროების დეკორის ფონზე მოთავსებულია სასანიანთა იმპერიის მაღალი მოხელის გრაფიკულად შესრულებული და წრიულ მოჩარჩოებაში ჩასმული პორტრეტი⁸, რომელიც ირანის სამეფო კარის ხელოვნების ტიპური ნიმუშია. თასზე არსებული ძველსპარსული წარწერის⁹ (რომელშიც მოხსენიებულია პაპაკ არდამირის ძე) და გამოსახულების მხატვრული თავისებურებების მიხედვით არტეფაქტი უფრო დიდი ალბათობით III ს-ის II ნახევრით თარიღდება.

სასანურ ვერცხლის ჭურჭლის ამ მცირერიცხოვან ჯგუფს, რომლის უადრესი ნიმუში – პაპაკ პიტიახშის თასი – ისევ საქართველოშია აღმოჩე-

⁵ P. O. Harper, P. Meyers. Silver Vessels of the Sasanian Period. Vol. 1, Royal Imagery. Princeton University Press, 1981, გვ. 24.

⁶ M. S. Dimand. A Group of Sassanian Silver Bowls. Aus der Welt der islamischen Kunst, ed. R. Ettinghausen. Berlin, 1959, გვ. 11-14, ნახ. 1 a, b;

⁷ P. O. Harper, P. Meyers. Silver Vessels of the Sasanian Period, გვ. 24.

⁸ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 106-107.

⁹ Г. Церетели. Эпиграфические находки в Мцхета – древней столице Грузии. ВДИ. № 2. М. 1948, гв. 49-57.

ნილი, ჩვენი მხრიდან, გვინდა დავამატოთ მეექვსე, ნაკლებად ცნობილი და შესწავლილი, ეგზემპლარი მიჰოს მუზეუმის (იაპონია) კოლექციიდან (სურ. 8), რომლის წარმოშობის შესახებ ოფიციალური მონაცემები საბუღალტრო დოკუმენტაციაში არ ფიქსირდება. პირველ რიგში, არტეფაქტი იმითაა საინტერესო, რომ, თუ ზემოთაღნიშნულ თასებზე ირანელ დიდებულებს ვხედავთ (ხშირ შემთხვევაში მათი ვინაობა უცნობია), და მხოლოდ სარგვეშის თასზე არიან მოცემული ვარაპრან II, დედოფალი და უფლისწული, დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მიჰოს მუზეუმის თასზეც მეფის პორტრეტია წარმოდგენილი. როგორც პ. ჰარპერი აღნიშნავს, “the portrait of ruler as a bust, enclosed in medallion, occurs only in Sargveshi cup, of the late third century. At present, there is no evidence to suggest, that the medallion portrait continued after this period, to be a form in which royal figures were represented on Sassanian silver plates”¹⁰. ჩვენს ნაშრომში ვეცდებით, კონექტივები შევიტანოთ ამ მოსაზრებაში, რადგან პერსონაჟს მიჰოს მუზეუმის თასზე სამეფო რეგალიები ამკობს. ამრიგად, საინტერესოა მისი იდენტიფიკაცია და არტეფაქტის დათარიღება.

მიჰოს მუზეუმის თასზე მოცემულ მამაკაცს ნახევარმთვართა და სფეროსებრი დეტალით შემკული გვირგვინი აქვს. კიდევ ერთი, უფრო მცირე ნახევარმთვარე შუბლზე აქვს მოთავსებული. როგორც რ. გიობლი აღნიშნავს, თითოეულ სასანიან მეფეს აქვს საკუთარი, მხოლოდ მისთვის შექმნილი რთული ფორმის გვირგვინი¹¹, რომელიც სუვერენის პიროვნებას გამოარჩევს ოფიციალურ გამოსახულებებზე¹². გვირგვინები სხვადასხვა დეკორატიულ ელემენტს შეიცავს, მათ შორის – ზოროასტრული ღვთაებებისათვის დამახასიათებელ ატრიბუტებს (ფრთებს, სხივებს, ნახევარმთვარეს და სხვ.). უნდა ითქვას, რომ ასეთი ღვთაებრივი სიმბოლოები არ გვხვდება სატრაპების, პიტიახშების თუ სხვა დიდებულების გამოსახულებებზე, მათ მხოლოდ მეფე და დედოფალი ატარებენ. თუ გავითვალისწინებთ იმ ეპოქის ირანის ხელოვნების პირობით ხასიათს, სტანდარტული იკონოგრაფიული სქემების გავრცელებას და სხვ., ეპიგრაფიკული წარწერების არარსებობის შემთხვევაში სასანიანი მეფეების იდენტიფიკაციის თითქმის ერთადერთი მეთოდი სწორედ გვირგვინის ფორმაა.

¹⁰ P. O. Harper, P. Meyers. Silver Vessels of the Sasanian Period, გვ. 25.

¹¹ R. Göbl. Sassanidische Numismatik. Braunschweig, 1968, გვ. 7-8.

¹² H. Bailey (ed.). The Cambridge History of Iran, v. 3 (1). New York, 2006, გვ. 135.

როგორც ვკითხულობთ მიჰოს მუზეუმის კატალოგში, რომელიც ჩვენთვის ცნობილი ერთადერთი წყაროა, სადაც მოცემულია გარკვეული, თუნდაც მოკლე და ზედაპირული, ინფორმაცია ხსენებულ არტეფაქტზე, უცნობი მეფის გვირგვინი იმ გვირგვინის ანალოგიურია, რომელსაც ვხედავთ ჰორმიზდ IV-ის (579-590) მონეტაზე (სურ. 9). ჩვენი აზრით, ეს მოსაზრება არაა მართებული: ჰორმიზდ IV-ის მონეტაზე სხვა ტიპის, აპურამაზდას ფრთებით მორთული, გვირგვინია¹³. სამაგიეროდ, როგორც უფრო დეტალური დაკვირვებიდან ჩანს, მიჰოს მუზეუმის თასის პერსონაჟის გვირგვინი მეტ მსგავსებას პოულობს პეროზ I-ის (459-484) (სურ. 10) ან კავად I-ის (488-497, 499-531) (სურ. 11) მონეტებთან.

კიდევ ერთ საინტერესო პარალელს წარმოგვიდგენს მეტროპოლიტენ-მუზეუმის ერთ-ერთ სასანურ თასზე გამოსახული მეფის ნადირობის სცენა (სურ. 12). ჯიხვებზე მონადირე მეფის გვირგვინი და სხვა დეტალები აბსოლუტურად ანალოგიურია მიჰოს მუზეუმის თასის გამოსახულების, გარდა ამისა, მეფეს წრიული შარავანდედიც ამკობს. უნდა ითქვას, რომ წრიული შარავანდედი იშვიათი დეტალია სასანიანი მეფეების გამოსახულებებზე (ზოგ შემთხვევაში გვხვდება ცეცხლოვანი ან სხივების შარავანდედი), რაც კიდევ ერთი არგუმენტი უნდა იყოს მიჰოს მუზეუმისა და მეტროპოლიტენ-მუზეუმის თასების პერსონაჟების იდენტობის სასარგებლოდ. ჯიხვებზე მონადირე მეფე მიჩნეულია პეროზ I-ად ან კავად I-ად, რაც კიდევ ერთ საბუთს გვაძლევს ჩვენი მოსაზრების გასამყარებლად.

კიდევ ერთი პარალელი, რომელიც შეიძლება მიჰოს მუზეუმის თასს მოეძებნოს, ჩვენი აზრით, პარიზის ეროვნული ბიბლიოთეკის მედლების კაბინეტში დაცული ე. წ. სოლომონის თასია (სურ. 13). სასანური დეკორატიული ხელოვნების ამ ბრწყინვალე ნიმუშს ბიბლიური სოლომონის სახელი შუა საუკუნეებში უწოდეს, როდესაც თასი სენ დენის სააბატო საგანძურში მოხვდა – სავარაუდოდ, ბიზანტიიდან, ჯვაროსნების მეშვეობით, თუმცა სენ დენის სააბატოს გადმოცემა შარლ მამაცს ან სულაც კარლოს დიდს მიაწერს ამ ღონაცას, რომელმაც თითქოს თასი ჰარუნ არ რამიდისგან მიიღო საჩუქრად. არტეფაქტს ჩვენც პირობითად სოლომონის თასად მოვიხსენიებთ, რადგან მასზე გამოსახული მეფის ვინაობის შესახებაც მეცნიერთა აზრი ბოლომდე არ ემთხვევა ერთმანეთს.

გარკვეულწილად სოლომონის თასიც შეგვიძლია პორტრეტული მედა-

¹³ R. Göbl. *Sassanidische Numismatik*, გვ. 52-53, სურ. 12.

ლიონებით შემკული ჭურჭლის ჯგუფში განვიხილოთ, თუმცა ზემოთაღწერილი არტეფაქტებისაგან მას საკმაოდ ბევრი მხატვრულ-სტილური თავისებურება გამოარჩევს და თითქოს ცალკე აყენებს ხელოვნების ამ მართლაც უნიკალურ ნიმუშს: პირველ რიგში, თასი ოქროსია, და არა ვერცხლის, მასში გამოყენებულია ფერადი მინის და მთის ბროლის გემები, ცენტრალური მედალიონი მთის ბროლზე ამოკვეთილ ინტალიოს წარმოადგენს, მეფის გამოსახულება კი მთელი სიმაღლით, ანფასშია წამოღგენილი და არა ბიუსტის სახით პროფილში. სამეცნიერო ლიტერატურაში¹⁴ ის უფრო ხოსრო I ანუ შირვანის (531-579) ან ხოსრო II-ის თასის სახელითაა ცნობილი¹⁵, თუმცა არსებობს ასევე მოსაზრება, რომ ეს პეროზ I ან კავად I-ია¹⁶. თუ ეს უკანასკნელი მოსაზრება მართებულია, საინტერესოა შევადაროთ სოლომონის თასზე გამოსახული მეფის გვირგვინის ფორმა მიჰოს მუზეუმის თასის მეფის გვირგვინს: ჩვენი აზრით, ის აბსოლუტურად ანალოგიურია, ერთადერთი ატრიბუტი, რომელიც განასხვავებს მათ, შარავანდედია. სამაგიეროდ, შარავანდედი ამკობს ჯიხვებზე მონადირე მეფეს მეტროპოლიტენ-მუზეუმის ვერცხლის თასზე. ამრიგად, ჩვენი აზრით, მიჰოს მუზეუმის ნიმუშზე წარმოდგენილი უცნობი პერსონაჟი პეროზ I ან კავად I-ია და მისი დათარიღება კვლევის პირველ ეტაპზე უნდა დაზუსტდეს 459-531 წლებით. ეს ვარაუდი არღვევს მეცნიერებაში აქამდე გავრცელებულ აზრს იმის შესახებ, რომ წრიულ მედალიონებში მოქცეული პორტრეტული ბიუსტები სასანურ ვერცხლის ჭურჭელზე მხოლოდ III-IV საუკუნეებში გვხვდება და მოგვიანებით მათ მთლიანად ანაცვლებს მეფის ნადირობის სცენები.

მიჰოს მუზეუმის სასანური თასის მხატვრული თავისებურებების ანალიზი კიდევ ერთ საინტერესო დეტალს ავლენს: ჭურჭლის ზურგის მხარე მორთულია ტალღისებრი კანელურებით. ასეთი დეკორი გამონაკლისია სასანური ტორევეტიკის რეპერტუარში, სადაც კანელურები მხოლოდ კონცენტრული წრეების ან რადიალური სხივების სახით გვხვდება (მაგ., ბასტანის, ცინცინატის მუზეუმის ფიალები პორტრეტული გამოსახულებებით და სხვ.). სამაგიეროდ, მსგავსი დეკორი ხშირად გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ გვიანანტიკურ ტორევეტიკაზე (მაგ., არმაზისხევის თასები წრიულ

¹⁴ R. Wood. The Khosro Cup. J. Elsner & S. Lenk et al. *Imagining the Divine: Art and the Rise of World Religions*, Ashmolean Museum. Oxford, 2017, გვ. 206-208.

¹⁵ E. Babelon. *Le Cabinet des antiques à la Bibliothèque nationale*. Paris, 1924, გვ. 115.

¹⁶ I. Villela-Petit. *La coupe d'orfèvrerie sassanide du Cabinet des médailles: nouvelle attribution*. *Revue numismatique*, 171, 2014, გვ. 729-745, 739-742.

ჩარჩოში მოქცეული ცხენის ფიგურებით და სხვ.). სულ 7 ასეთი ნაკეთობაა ცნობილი, თუმცა, კ. მანაბელის აზრით, ეს არტეფაქტები იმდენად კომპაქტურ და მხატვრული თვალსაზრისით ერთგვაროვან ჯგუფს ქმნის, რომ ერთი ცენტრისა და ერთი სახელოსნოს პროდუქციას გავს, რომელიც ძალზე მკაფიოდ ლოკალიზდება ძველი იბერიის ტერიტორიაზე. მსგავსი ტიპის ჭურჭელი სხვაგან არსად არ იძებნება, ამიტომ დიდი ალბათობით ისინი ადგილობრივი ნაწარმია¹⁷ (სურ. 14). შესაძლებელია, რომ ჭურჭელი სასანიან მიწის გამოსახულებით მიჰოს მუზეუმიდან იბერიულ სახელოსნოში დაემზადებინათ? თუ კი, რომელ ეპოქაში იქნებოდა ეს უფრო სავარაუდო? პასუხი ნათელია: 523 წლიდან, როდესაც ქართლში მეფობა გაუქმდა და ქვეყანას ირანელი მარზპანი მართავდა. თუ ჩვენი მოსაზრება მართებულია, ისევე როგორც ვარაუდი, რომ მიჰოს მუზეუმის თასზე გამოსახული მეფე კავად I-ია, მაშინ მისი შექმნის წლები შეიძლება დაკონკრეტდეს 523-531 წლებით.

გვინდა რამდენიმე მოსაზრება გამოვთქვათ ასევე პორტრეტული მედალიონებით შემკული სასანური ტორეკტიკის ზოგად მხატვრულ-სტილურ თავისებურებებზე. როგორც უკვე აღინიშნა, ასეთი ჭურჭელი ერთეულებს ითვლის, მაშინ როდესაც მრავალფიგურიანი დინამიკური კომპოზიციები ვერცხლის თასებზე დიდი რაოდენობითაა ჩვენამდე მოღწეული. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს რარიტეტები სასანურ ირანში რომაული სკულპტურული პორტრეტის გავლენის შედეგია (იგულისხმება როგორც მრგვალი ქანდაკება, ასევე იმპერატორთა გამოსახულებები მონეტებზე). იგივე შეიძლება ითქვას სასანური ეპოქის სამგანზომილებიან ლითონის პორტრეტულ ბიუსტებზე, რომლებიც ასევე არც თუ დიდი რაოდენობითაა ცნობილი (მაგ., შაბურ II-ის ბიუსტი, უცნობი დედოფლის ბიუსტი და სხვ.). მათი პროტოტიპები რომის იმპერატორების ბრინჯაოს სკულპტურული ბიუსტებია. მათი ორიგინალები ასევე დიდ იშვიათობას წარმოადგენს: ასეთია, მაგალითად, ტრაიანეს *imago clipeata*-ს ტიპის გამოსახულება ანკარის მუზეუმიდან¹⁸, ექვსი უნიკალური სკულპტურული ბიუსტი ბრემას მუზეუმიდან (სეპტიმიუს სევერუსი, ილირიელი იმპერატორები), ვალენტიანიანე II-ის ბრინჯაოს ბიუსტი და სხვ. ასეთი ვარაუდი ბუნებრივია, რადგან საყოველთაოდაა ცნობილი, თუ რაოდენ დიდი გავლენა ჰქონდა რომაულ სახვით ხელოვნებას და ზოგადად კულტურას იმ-

¹⁷ K. Machabeli. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 88-90.

¹⁸ S. Mitchell. The Trajanic Tondo from Roman Ankara: In Search of the Identity of a Roman Masterpiece. Ankara Araştırmaları Dergisi, 2014, 2(1), გვ. 1-10.

დროინდელ მსოფლიოში. ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ ეს გავლენა შესუსტებულიყო IV-V საუკუნეებში, ან თუნდაც VI საუკუნეში, როდესაც რომის იმპერიის მემკვიდრედ უკვე ბიზანტია გვევლინება. ლითონმქანდაკელობის უდიდესი ცენტრები – ალექსანდრია, ანტიოქია, კონსტანტინოპოლი – ისევ წამყვან როლს ასრულებს ახლო აღმოსავლეთის გამოყენებითი ხელოვნების და პლასტიკის განვითარებაში. მეტიც, IV-VI საუკუნეები ბიზანტიური „ანტიკის“ აყვავების პერიოდია, რომლის ნიმუშებიც არაფრით არ ჩამოუვარდება ელნინისტურ თუ რომაულ ტორეკტიკას მხატვრული თუ ტექნიკური თვალსაზრისით.

საინტერესო დეტალია, რომ თუკი სასანური მხატვრული ვერცხლის უადრესი ნიმუშები პორტრეტული მედალიონებით სწორედ ჩვენს ქვეყანაშია აღმოჩენილი (ორივე ტიპის უადრესი ჩვენამდე მოღწეული მაგალითი – სარგვეშის თასი და პაპაკ პიტიანშის თასი), საქართველოშია ნაპოვნი ასევე უნიკალური თასი რომის იმპერატორის გამოსახულებით. ესაა ვერცხლის თასი მარკუს ავრელიუსის პორტრეტით (სურ. 15) არმაზისხევის სამარხიდან. რომაულ ხელოვნებაშიც სასანურის მსგავსი სიტუაციაა: ტორეკტიკაში ხშირად გვხვდება მრავალფიგურიანი დინამიკური სცენები იმპერატორების მონაწილეობით (მაგ., თასი ბოსკორეალეს განძიდან ტიბერიუსის ტრიუმფის სცენით), მაგრამ პორტრეტული მედალიონებით შემკული ნიმუშები საკმაოდ დიდ იშვიათობას წარმოადგენს, თუმცაღა მრავალი რომაელი ისტორიკოსი მოგვითხრობს რომის იმპერატორების პორტრეტის ტორეკტიკის არსებობაზე და პოპულარობაზე, განსაკუთრებით – რომაული სამყაროს პერიფერიებზე¹⁹. როგორც ვიცით, რომის იმპერატორების პორტრეტებით შემკული ნაკეთობების გავრცელება იმპერიის პროვინციებში და რომაული გავლენის ქვეშ მყოფ ქვეყნებში მიზნად ისახავდა იმპერატორის სახე ცნობადი გაეხადათ ადგილობრივებისთვის. მსგავსი ნივთები სამოკავშირეო ურთიერთობის ერთგვარ სიმბოლოსაც წარმოადგენდა, მათი ფლობა რომაულ ორიენტაციას ნიშნავდა, ხოლო საჩუქრად მიღება რომის ხელისუფლების კეთილგანწყობისა და უმაღლესი პრესტიჟის გამომხატველი იყო. ამის ფონზე კიდევ უფრო ნიშანდობლივი ჩანს ის ფაქტი, რომ იმპერატორების ბიუსტებით შემკული ჭურჭელი, რომელთა პირდაპირ პროტოტიპებსაც უდავოდ ნუმიზმატიკურ ძეგლებზე არსებული გამოსახულებები წარმოადგენს, თითქმის არსად არაა აღმოჩენილი ძველი იბერიის დელაქალაქის გარდა.

¹⁹ Pliny, XXXV, 2, 3, 14, Pliny. Natural History, trans. by H. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz, 10 vol. London, 1938-1962.

მცხეთის თასზე ანტიონების ეპოქის პორტრეტის უნიკალურ, ლითონ-მქანდაკებლობით შესრულებულ, მაგალითს ხვედავთ, რომელიც ეხმიანება იმპერატორ-ფილოსოფოსის სკულპტურული გამოსახულებების მრავალრიცხოვან სერიას²⁰. ხსენებული თასის გარდა, ერთადერთი ნიმუში რომაული სამყაროდან, რომლის მოძიებაც შეეძელით და რომელზეც არა იმპერატორი, მაგრამ მაინც სამეფო ძალაუფლებით აღჭურვილი პირის პორტრეტული მედალიონია მოცემული, არის თასი ბოსკორეალეს განძიდან კლეოპატრა სელენე II-ის გამოსახულებით (ძვ. წ. 25 - ახ. წ. 5) (სურ. 16). თუმცა, მარკუს ავრელიუსის რეალისტური პორტრეტისგან განსხვავებით, მავრიტიანისა და ნუბიის დედოფალი ალეგორიული (აფრიკის პერსონიფიკაციის) სახითაა მოცემული. ეს საკმაოდ შორს აყენებს მას მარკუს ავრელიუსის გამოსახულებიდან მცხეთის თასზე, რომელსაც სრული ამ სიტყვის მნიშვნელობით, ყოველგვარი პირობითობის გარეშე შეგვიძლია ვუწოდოთ საუკეთესო რომაულ ტრადიციებში შექმნილი ნატურალისტური, ფსიქოლოგიური პორტრეტი.

ამრიგად, საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ტორეკტიკის უნიკალური ნიმუშები ძველი მსოფლიოს ორი უდიდესი იმპერიის მმართველების გამოსახულებებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ამ ეპოქის სახვითი ხელოვნების საინტერესო მიმართულების – ოფიციალური პორტრეტის – ევოლუციის ზოგადი სურათის წარმოდგენაში. შესაძლებელია, ამ არტეფაქტებს დაემატოს სავარაუდოდ ძველი იბერიის ერთ-ერთ მხატვრულ ცენტრში დამზადებული ვერცხლის თასი სასანიანი მეფის გამოსახულებით, რომელიც მიჰოს მუზეუმის კოლექციაში ინახება.

²⁰ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, кн. 48-52.

სურ. 1. სარგვეშის თასი. 276-293

სურ. 2. სასანური თასი მეტროპოლიტენ-მუზეუმიდან. III-IV სს.

სურ. 3. ვარაჰრან II-ის მონეტა. 274-293

სურ. 4. ქუშანურ-სასანური თასი მეტროპოლიტენ-მუზეუმიდან. III-IV სს.

სურ. 5. გრავირებული მინის თასი მეტროპოლიტენ-მუზეუმიდან. III-IV სს.

ნინო სილაგაძე. რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ
სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე

სურ. 7.

სასანური ვერცხლის თასები (თეირანის, მეტროპლიტენის, ცინცინატის მუ-
ზეუმები, სმიტსონის ინსტიტუტი). III-IV სს.

სურ. 8. სასანური ვერცხლის თასი მიპოს მუზეუმიდან

სურ. 9.
ჰორმიზდ IV-ის მონეტა. 579-590

სურ. 10.
პეროზ I-ის მონეტა. 459-484

სურ. 11.
კავად I-ის მონეტა. 488-497, 499-531

სურ. 12.
მეფის ნადირობა (პეროზ I ან კავად I). მეტროპოლიტენ-მუზეუმი

სურ. 13.

ე. წ. სოლომონის თასი. პარიზის ეროვნული ბიბლიოთეკა

სურ. 14.
ვერცხლის თასები საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან

სურ. 15. თასი მარკუს ავრელიუსის პორტრეტით. II ს.

სურ. 16. თასი ბოსკორეალეს განბიდან. ძვ. წ. I-ახ. წ. I.

Nino Silagadze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

SOME ISSUES ABOUT THE ROYAL IMAGES ON THE SASSANIAN SILVERWORKS

Summary

Silverworks, especially splendid tableware of gilded silver, is one of the most typical features of old Iranian culture (maybe together with world famous Iranian jugs and carpets). Bowls, cups, plates etc. with different images, particularly the masterpieces of Sassanian art, are kept in many celebrated museums worldwide. They can be divided into several types, according to decoration: tableware with purely ornamental design, animal figures – real and fantastic ones, or objects with complicated figurative compositions like hunting and battle scenes, scenes of court life, feast, enthronement etc.

We are focused on the special type of Sassanian silver: these cups and bowls have as a major element in their design human busts, both male and female, enclosed in the round frame. These are the portraits of Iranian noblemen, high officials of the Sassanian Empire or King himself. Portrait medallions of tableware are closely linked to the images on the Sassanian gemstones and coins. According to the most important scholarly studies in this field, the portrait medallions appear on Sassanian silver from the midst of the 3rd c. up to the midst of the 4th c. Actually, only 7 vessels with portrait enclosed in the round frame are known from different museum collections.

The earliest one of these 7 vessels was found in Georgia and labeled as Sargveshi cup after the place of discovery. It is also the earliest silver vessel with the image of the Sassanian king. Therefore, it serves as a fixed chorological starting point to arrange the other patterns. Four medallions on the Sargveshi cup show the portraits of King Warahran-Bahram II (276-293), his queen and royal prince. The persons are identified by the coin of Bahram II. The royal family is presented in the same way, bearing the same symbols of power – royal crown, the horse-headed headdress of the queen, the laurel wreath etc. The

closest parallel of Sargveshi cup is the bowl from Metropolitan Museum with female busts, dated by the 3rd-4th cc.

The second type of Sassanian tableware with portrait medallions, again according to the most important scholarly researches, consists of 5 objects – vessels with only one portrait on the inner surface put in the center. The oldest one, cup of pitiaxes Papak (second half of the 3rd c.), was also discovered in Georgia, Mtskheta, ancient capital of Kartli/Iberia. The other 4 vessels, one from Tehran Bastan Museum with female portrait, the three others kept in different museums of the USA with male images, are from one archaeological site in Iran. All of them present anonymous Iranian nobles and belong to the period of 3rd-4th cc.

To the small group of these silverworks we want to add one more piece, which is less studied by the scholars. It is a bowl from Miho Museum, Japan, of uncertain provenience. According to P. Harper, “the portrait of ruler as a bust, enclosed in medallion, occurs only in Sargveshi cup, of the late third century. At present, there is no evidence to suggest, that the medallion portrait continued after this period, to be a form in which royal figures were represented on Sassanian silver plates”. This idea needs to be checked, because the figure on Miho Museum cup wears royal crown. This crown looks more like the crown of Peroz I (459–484) or Kavad I (488–497, 499–531). One more parallel is the silver vessel with king’s hunting scene (Metropolitan Museum), identified again as Peroz I or Kavad I.

The exterior surface of Miho Museum cup is decorated by fluted lines, which are rare in Sassanian silverworks design. But fluting line-decoration is very common on pre-Christian toreutics, found in Georgia. According to Georgia’s K. Machabeli, prominent field-specialist, the objects with fluting lines form the particular group of silver vessels, all of them having images in round frame in the center of inner surface. The vessels of such type never appear somewhere outside of Georgia. The objects are so similar from the point of view of technical or stylistic peculiarities, that they may be considered as the production of one local artistic center, even of one workshop, probably in ancient Iberia.

We suggest the cup from Miho Museum could be produced in Iberia after 523, when the country came under the direct control of Sassanian Empire and was ruled by Iranian viceroy. This situation continued till the end of the 6th c., when Kartli/Iberia/ became independent again. So, if the Sassanian king on the Miho Museum cup is Kavad I, the date of the object corresponds to 523-531.